Pompejus Occo
en het zieke Amsterdam

Herman Pleij

Pompejus Occo en het zieke Amsterdam

Over de dreigende ondergang van een zestiende-eeuwse stad

2025 Prometheus Amsterdam

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2025 Herman Pleij
Omslagontwerp Tessa van der Waals
Omslagbeeld band *Pompejus Occo (1483-1537), bankier, koopman en humanist*/ Dirck Jacobsz., Amsterdam, ca. 1531/Rijksmuseum, Amsterdam
Omslagbeeld stofomslag *Naaktlopers te Amsterdam, februari 1535*/Illustratie uit: L. Hortensius *Het boeck D. Lamberti Hortensii van Montfoort* (...). Naar het verloren gegane schilderij van Barend Dircksz. in het oude stadhuis te Amsterdam/ Rijksmuseum, Amsterdam
Foto auteur Esther van Dam
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk en opmaak Willem Morelis
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5968 9

I
Pompejus Occo en het zieke Amsterdam
Contouren van een boek

Deens bezoek aan de Nederlanden

Op de vooravond van de Eerste Wereldoorlog bracht het Deense vorstenpaar, Christiaan x en Alexandrine Augusta, tussen 22 en 25 mei 1914 een staatsbezoek aan Nederland. Dat zou heel gemoedelijk gaan verlopen zoals te verwachten viel met verre bloedverwanten die veel gemeenschappelijks met elkaar meenden te delen – bijna alle Europese vorstenhuizen dreven op familiebanden. In dit geval was Christiaan een achterkleinzoon van de jongste broer van de Nederlandse koning Willem ii. Koningin Wilhelmina vond haar Deense gasten 'alleraardigste en eenvoudige' mensen met wie zij en prins Hendrik menig vrolijk uurtje hadden doorgebracht. Ook op het hoogste niveau troffen de Scandinavische en Hollandse heersers elkaar graag op het snijpunt van eenvoud en soberheid, ook al viel dat in de praktijk reuze mee.

Ter bestendiging van deze warme relaties hadden historici op verzoek een lezing samengesteld en materiaal verzameld voor een dramatische vertoning in de vorm van 'tableaux vivants' over de hoogtepunten in de contacten tussen de Lage Landen en Denemarken. Daarbij ging bijzondere aandacht uit naar de hier weinig bekende maar niettemin opzienbarend geachte voorvallen gedurende de eerste decennia van de zestiende eeuw. In Christiaans land was hierover veel meer opgeslagen in het nationale geheugen. Elk schoolkind daar hoorde te weten van de toenmalige koning Christiaan ii, de Amsterdamse groentevrouw Sigbrit Willems die liefst tien jaar lang in zijn naam het Deense staatsbestel aanvoerde, en haar dochter Duifje ('Duveke') die jarenlang zijn maîtresse was. Daarnaast fungeerde Sigbrits broer Herman nog als een soort minister van Buitenlandse Zaken, terwijl neef Diederik Slaghek als diplomaat in dienst van de Deense kroon niet van het Europese toneel was weg te slaan.

Daar bleef het niet bij want Christiaan zocht na zijn verbanning in 1523 door de Deense bestuursadel zijn heil in Holland, om uit te groeien tot de grootste onruststoker van heel Europa. Aangezien hij officieel getrouwd was met Isabella van Oostenrijk, een jongere zuster van keizer Karel V, meende hij zich van alles te kunnen permitteren en toe te eigenen waartegen zijn jongere zwager slecht opgewassen bleek. Het Brusselse hofpersoneel had de opdracht er zorg voor te dragen hen nooit alleen met z'n tweeën te laten onderhandelen, want dan zou Karel algauw te veel toezeggen. Maar ook de Staten van Holland en het Amsterdamse stadsbestuur bleken Christiaans druk moeilijk te kunnen weerstaan. De Engelse koning Hendrik VIII, die van Frankrijk Frans I en de Duitse vorsten zaten eveneens danig met hem in hun maag, ieder vanuit hun eigen belangen. Christiaan was een rauwdouwer met een imponerende verschijning. Terroristische acties met huurbenden in de Lage Landen schuwde hij als balling allerminst, dorpen en steden perste hij genadeloos af, terwijl hij zich bij gelegenheid verzekerde van de steun van de Gelderse Maarten van Rossum, de Friese Lange Pier en Oostfriese huurlingen die opereerden onder de naam van de Zwarte Hand – dit alles om middelen bijeen te brengen voor de herovering van zijn Scandinavische rijk.

In het historisch bewustzijn van de Nederlanden hebben deze spectaculaire voorvallen, nauw verbonden met Amsterdam, Holland en het Bourgondisch-Habsburgse rijk, geen vaste plaats gekregen, al wordt er wel eens naar een enkel detail verwezen. Maar het bizarre van een groentevrouw bij wijze van Deense vorstin, haar dochter Duifje als 'officiële' maîtresse van de echte koning, Hollandse familieleden op andere sleutelposten in het Scandinavische rijk (het weliswaar opstandige Noorwegen en Zweden vielen ook onder het Deense gezag), de niet onwaarschijnlijke gifmoord op Duifje door de Deense adel en nog veel meer wonderbaarlijks leken toch eerder het resultaat van zwaar vertekende romantisering en mythevorming rond de betrokken personen in later eeuwen. Daarvan zouden dan vooral de vanaf de achttiende eeuw in Denemarken verspreide romans, populaire geschiedschrijving en toneelstukken getuigen waarvan een enkel voorbeeld ook in het Nederlands het licht zag. Nog tot in onze tijd blijven zulke al dan niet literaire reconstructies verschijnen, zoals een uit het Noors vertaalde en een oorspronkelijk Nederlandse roman.

Maar die artistieke beeldvorming heeft hier eerder een adequate plaats in het eigen verleden in de weg gezeten dan dat deze prikkelde tot diepgravend onderzoek.

Niettemin zag het ernaar uit dat Nederland bij dit staatsbezoek een goede beurt wilde maken om deze intieme verknooptheden uit een ver verleden nu ook zelf uit de doeken te doen. Uiteraard was Amsterdam als hoofdstad daarvoor de aangewezen plaats. Bovendien had de stad destijds een hoofdrol gespeeld in de verwikkelingen. Voorafgaand aan het banket in het Paleis op de Dam hield gewezen minister De Beaufort een lezing van dertig minuten over dat gedeelde verleden, waarover men dan tijdens het eten nog verder kon napraten. Tot zijn opluchting mocht dat allemaal in het Frans gebeuren zoals hij in zijn dagboek optekende. Even was hij bevreesd geweest dat de traditionele hoftaal zou moeten wijken voor het modieuze Engels dat overal in de hoogste kringen de kop begon op te steken.

Maar het mooiste moest toen nog komen, namelijk de vertoningen van dat verbonden verleden in de plaatselijke Stadsschouwburg. In vele taferelen zouden de gedenkwaardige trefpunten van de naties onthuld worden in zogenaamde 'stille vertoningen'. Deze waren onder de elite buitengewoon populair, waaraan onder meer de opening van Couperus' roman *Eline Vere* uit 1889, spelend in de betere Haagse kringen, nog herinnerde. Zonder geluid of alleen met wat decoratieve achtergrondmuziek verbeeldden acteurs, meestal doodstilstaand als wassen beelden, memorabele situaties. Niet zelden deden deze denken aan uitvergrote schilderijen die iedereen kende – Rembrandts *Nachtwacht* bood tot vervelens toe een geliefd voorbeeld. Een aparte uitdaging viel nog te creëren door het publiek op afstand te laten raden of het om beelden ging dan wel echte personen in historische tooi. Bovendien kreeg zo'n levend beeld nog meer greep op de toeschouwers als de personages toch in beweging kwamen binnen de lijst van de verbeelding.

Op die manier werd een hoogtepunt in de Amsterdamse vertoningen tot stand gebracht door de bewogen verbeelding van een uitbundig feest dat zich eind augustus 1521 afgespeeld had in het rijke onderkomen van de plaatselijke bankier Pompejus Occo. Het Paradijs, zoals zijn doorgetrokken woning van de Kalverstraat naar het Rokin heette, lag vlak bij de Dam,

op de hoek van de Papenbroeksteeg, toen (ook) bekend als de Popjessteeg naar de oorspronkelijk Friese naam van de bewoner. Het Rokin bestond nog alleen uit een lange aanlegsteiger voor het scheepverkeer over de Amstel. In dit voorname huis vierden de Amsterdamse aristocraten en bestuurders van stad en kerk indertijd de ontvangst van de Deense koning Christiaan II en zijn hofhouding.

Destijds hadden volgens ooggetuigen liefst veertig maagden uit de plaatselijke bevolking adembenemende dansen opgevoerd. Jammer genoeg begon het bijna vierhonderd jaar later op dit punt enigszins te kieren in de Amsterdamse Stadsschouwburg tussen voornemen en praktijk. De weliswaar professionele maar toch degelijk aangeklede danseressen slaagden er niet in om enig enthousiasme onder de toeschouwers los te maken. Christiaan bleek moeilijk zijn ogen open te kunnen houden, maar ook de rest van het voorname gezelschap vond de avond veel te lang duren, gewoon saai eigenlijk. De stemming was toch al wat gedaald doordat het Deense vorstenpaar vanaf hun eerste moment in Amsterdam niet werd toegejuicht door het volk – alleen in Rotterdam mochten ze dat meemaken. Ter verklaring van zijn afdwalende aandacht voerde Christiaan bovendien aan dat de wereldberoemde dirigent Willem Mengelberg een begeleidend muziekstuk twee keer had gespeeld (!). Vermoedelijk was hem ontgaan dat het muziekwerk, ook bij de vertoonde dans, een overkoepelend geheel vormde, geaccentueerd door herhalingen in verschillende tempi en toonzettingen.

Daar kwam nog bij dat Christiaan zich graag onttrok aan een vooropgezet programma bij een staatsbezoek, het bijbehorende protocol en de verplichte wederzijdse vleierijen. Aan een gezamenlijk bezoek van de vorstenparen aan een kerkdienst op zondagmorgen in de Waalse Kerk te 's-Gravenhage deed hij gewoon niet mee. Op het laatste moment zegde hij af en trok hij in zijn eentje naar het Vredespaleis, een bezoek dat in het zwaarbewolkte Europa van mei 1914 overkwam als een politieke daad. Even eigenzinnig deed hij privé huize De Paauw in Wassenaar aan, waar hij als klein jongetje nog zijn overgrootvader prins Frederik bezocht had, de jongste broer van koning Willem II. Christiaans wispelturigheid maakte hem in heel Europa enigszins gevreesd, maar leidde ook tot impulsieve hulpvaardigheid van zijn kant. Toen een paard van een der open rijtuigen

bij de inkomst in 's-Gravenhage tot grote schrik van de inzittenden neerviel, sprong hij uit zijn eigen wagen en hielp hij het dier met ijzeren vuist weer overeind, tot opluchting van vooral de dames.

Eigenlijk raakte de door Wilhelmina bedoelde gezelligheid telkens verstoord door incidenten. Daarbij speelde de Deense koning een markante rol die zich zowel ten goede als ten kwade liet duiden, maar in alle gevallen de aandacht op hemzelf vestigde. Vooral zijn lompe optreden deed in dat opzicht denken aan zijn verre voorganger Christiaan II, die de stad meermalen bezocht had en bij die gelegenheden domicilie vond bij Pompejus Occo, ook zijn bankier en zaakwaarnemer. De huidige Deense koning en Christiaan II waren geen directe bloedverwanten en de laatste was aanzienlijk onbehouwener, maar kennelijk kon het Scandinavische koningschap een geheel eigen dynamiek van ongeduld, drift en woestenij genereren. Christiaan II liet zich veelvuldig op schilderijen en prenten portretteren met roodkrullende baard en rollende ogen bij wijze van visitekaartje. Op afstand sloeg hij de puber Isabella van Oostenrijk, zusje van

Jan Gossaert, *Portret van koning Christiaan II van Denemarken, met woeste baard*; circa 1526, pentekening; ex: Parijs, Collection Frits Lugt.

keizer Karel v en net vijftien jaar oud, aan de haak. Maar het jonge prinsesje moest wel op deze bruut voorbereid worden, vandaar dat Christiaans raadgevers hun vorst dringend adviseerden daar terdege rekening mee te houden. Overigens kon zijn verwilderde uiterlijk ook anders uitpakken. De befaamde Albrecht Dürer signaleerde anno 1521 in Antwerpen hoezeer tenminste de plaatselijke bevolking smolt voor Christiaans mannelijke schoonheid.

Het enige wat Christiaan x in die Hollandse dagen niet naar zijn hand kon zetten was het weer, dat de vorst in wispelturigheid wist te evenaren. Aanvankelijk was het bloedheet. Wilhelmina liet weten 'half dood' te vallen van de hitte, wat kennelijk ook voor de paarden gold: die bleven onrustig bij de verschillende rijtoeren. Ongelukkigerwijze viel de omslag naar een koeler klimaat op een wel erg ongewenst moment. Het hele gezelschap was juist in Rotterdam aan boord gegaan van een Nederlands oorlogsschip voor de kust, toen een knallend onweer losbarstte. Rondvarend in de nabijheid van de wal bleef het schip dermate wild ronddansen op de golven dat Wilhelmina zeeziek werd en menigeen met haar. Daardoor viel de lunch voor een belangrijk deel in het water. Maar Christiaan had nergens last van en straalde uit dat Denemarken toch zeker hoger aangeslagen mocht worden als zeenatie.

De in beginsel even zoetsappige als slaapverwekkende vertoning van hoogtepunten uit de Nederlands-Deense vriendschapsband deed de waarheid zoals gebruikelijk bij internationaal eerbetoon zwaar geweld aan. Zoals we zullen zien heersten er anno 1521 grote spanningen tussen Christiaan ii, de stad Amsterdam, het graafschap Holland en de centrale regering in Brussel. Bovendien verkeerde de vorst in zijn eigen land en in de hem toebehorende vazalstaten Noorwegen en Zweden in dermate onoverkomelijke moeilijkheden dat hij naar de Nederlanden was gekomen voor financiële, militaire en morele steun. Hij meende daar als het ware recht op te hebben vanwege zijn bevoordeling van de Hollandse handelsbelangen, de vertrouwensrelatie met zijn steun en toeverlaat Sigbrit en die met zijn zaakwaarnemer Occo. Langs een andere lijn kwam daar nog zijn vrouw Isabella bij die hem als Vlaamse (de in de Nederlanden geboren en/of getogen Habsburgers werden graag zo gezien) ook een flink streepje voor gaf.

Maar zijn voornaamste troefkaart bestond uit het beheer van de Sont, de smalle zeestraat tussen Denemarken en Zweden van de Noordzee naar het Oostzeegebied die de voornaamste bron van inkomsten vormde voor zijn hele land. Mede dankzij privilegiëring en bijzondere tarifering was Amsterdam en ook heel Holland tot grote welvaart opgeklommen door de Oostvaart, ten koste van de Hanzesteden onder aanvoering van Lübeck. Die aantrekkelijke positie werd nog versterkt doordat Christiaan het beheer van de Sont in handen gegeven had van de bestuurlijk zeer bedreven Sigbrit, die in staat bleek het hele noordoosten van Europa hiermee te manipuleren – met soms een welwillend oog voor haar vaderland. Door iedereen werd ze 'moeder' Sigbrit genoemd, ook in rekeningen en staatsstukken, wat het nodige zei over de haar toebedachte en zelfbenoemde rol. Alleen begon de stabiliteit rond de Sont in 1521 fors te wankelen, om twee jaar later bij Christiaans verbanning compleet ineen te storten. De Deense koning zwoer dat hij zijn rijk zou heroveren als hij de benodigde hulp kreeg, maar de andere partijen in het Oostzeegebied betwijfelden dat ten zeerste. Ook binnen Amsterdam en Holland ontbrak het aan vertrouwen en helde menigeen over naar het nieuwe bewind dat nu over de doorvaart van de Sont kon beschikken. En besluitvorming was urgent, want er ging al langer een gezegde rond dat bij sluiting van de zeestraat een week later hongersnood zou uitbreken in Amsterdam.

Door dat alles heen speelden ook nog familieruzies, gevoed door de diepe verontwaardiging van de Habsburgers over de schande die hun Isabella aangedaan werd door Christiaans openlijke aanbidding van Duifje als koninklijke maîtresse, alleen al door het statige huis dat hij voor haar en haar moeder vlak bij het vorstelijke paleis had laten bouwen. Isabella zelf dacht daar overigens anders over. Ze keek haar wettige echtgenoot zeer naar de ogen, stond onvoorwaardelijk achter hem en kon het goed vinden met Sigbrit, met wie ze om te beginnen al de moedertaal deelde. Daarnaast schermde de vorst steeds openlijker met de reformatie, zelfs door persoonlijke contacten met Luther breed uit te meten. Represailles uit de regeringscentra Brussel en Mechelen konden niet uitblijven en die uitten zich dan onder meer in ernstige vertragingen bij de uitbetaling van de overeengekomen termijnen van de bruidsschat.

Antieke feesten bij Occo thuis

Te midden van vrijwel al deze bewegingen stond Pompejus Occo. Oorspronkelijk was hij in of kort na 1510 naar Amsterdam gezonden als factor van het bankiershuis van de Fuggers in Augsburg, verreweg het grootste van heel Europa. Daarnaast trad Occo op als zaakgelastigde van de Deense koning en als persoonlijk ondernemer, waarbij de scheiding tussen de verdeelde belangenbehartiging niet altijd even duidelijk was. In ieder geval bestond er een gemeenschappelijk belang voor hen, de Nederlanden, Holland, de stad Amsterdam in het bijzonder, en het Deense rijk, namelijk het vestigen van sterke handelsbanden met de staten en steden in het Oostzeegebied als bastion tegen de dominerende Hanzesteden.

Pompejus' verlatiniseerde naam gaf meteen aan op welk niveau hij wenste te opereren, namelijk dat van humanist, geleerde op elk terrein en bijgevolg geschikt om wat dan ook in de juiste banen te leiden. Gevormd door het christendom, geïnspireerd door de klassieken en gelouterd door een uitzonderlijk gevoel voor aards pragmatisme wist hij de gewenste paden naar de eeuwigheid te banen voor iedereen die ertoe deed – in alle bescheidenheid, dat wel. Of het nu de keizer was of zijn eigen vrouw, een rijke koopman of een stedelijke schutter, een priester dan wel een filosoof, ja zelfs een afvallige minderbroeder, spirituele vernieuwer of wederdoper, Pompejus wist een weg en zo nodig meer dan één. Dat gebeurde altijd zo onopvallend mogelijk. Hij voelde zich het meest thuis achter de schermen, waar hij de bewegingsvrijheid vond om zijn heilzame werk voor iedereen en dus ook voor hemzelf naar behoren uit te voeren.

Op zijn kantoor bespeelde hij zijn uitgebreide netwerk met Europese dimensies in zo groot mogelijke stilte – daarin lag zijn kracht. De verantwoordelijkheden die zijn acties met zich meebrachten hoefden daarbij niet uitbetaald te worden in riskante bestuursfuncties. Daar hij elders geboren was, stonden stedelijke functies niet voor hem open. Zijn nageslacht, Amsterdammers van top tot teen, ontpopte zich tot zijn genoegen in de hele Nederlanden en zelfs daarbuiten tot een bestuurlijke elite met een herkenbaar gezicht tot ver in de achttiende eeuw. Maar zijn werk veronderstelde wel de uitstraling van status, rustend op de pijlers van wetenschap, kunst, literatuur, vroomheid, mecenaat en handelsvernuft, in willekeurige volgorde te mobiliseren en zelfs ook allemaal tegelijk. In heel

Europa raakte zijn huis Het Paradijs bekend als trefpunt voor geleerden, ondernemers, kunstenaars, aristocraten en gezanten op internationaal niveau. Die werden onthaald op goede gesprekken, voordrachten, copieuze maaltijden en overvloedige drank. Maar altijd vormden de feestelijke bijeenkomsten tevens de bedding voor zakelijke overeenkomsten, van welke aard ook.

De aanleiding tot een vertoning van al die aandachtspunten deed zich eind augustus 1521 voor ten huize van Occo. De elites van kerk en stad dromden samen in de twee door een binnenplaats verbonden panden, die tezamen niet ten onrechte de naam Het Paradijs droegen. In de gevel werden later nog sporen gevonden van een reliëf met het paradijs naar een houtsnede van Albrecht Dürer. Prominent daarop waren naast Adam en

Albrecht Dürer, *Adam en Eva*; gebruikt als voorbeeld bij de gevelversiering van Occo's huis *Het Paradijs*; gravure, 1504; Berlijn, Kupferstichkabinett.

Eva ook de Boom van de Kennis van Goed en Kwaad en de Zondeval uitgebeeld. Daarnaast was de gevel opgesierd met de wapens van aristocratische relaties en bevriende vorsten zoals de Deense koning en diens Habsburgse vrouw. In de Warmoesstraat stond vanouds ook een voornaam pand met dezelfde naam, niet toevallig in het bezit van de familie van Occo's vrouw. Ook daar werden bij gelegenheid voorname gasten ontvangen, tot aan vorsten toe, onder wie later nog Willem van Oranje.

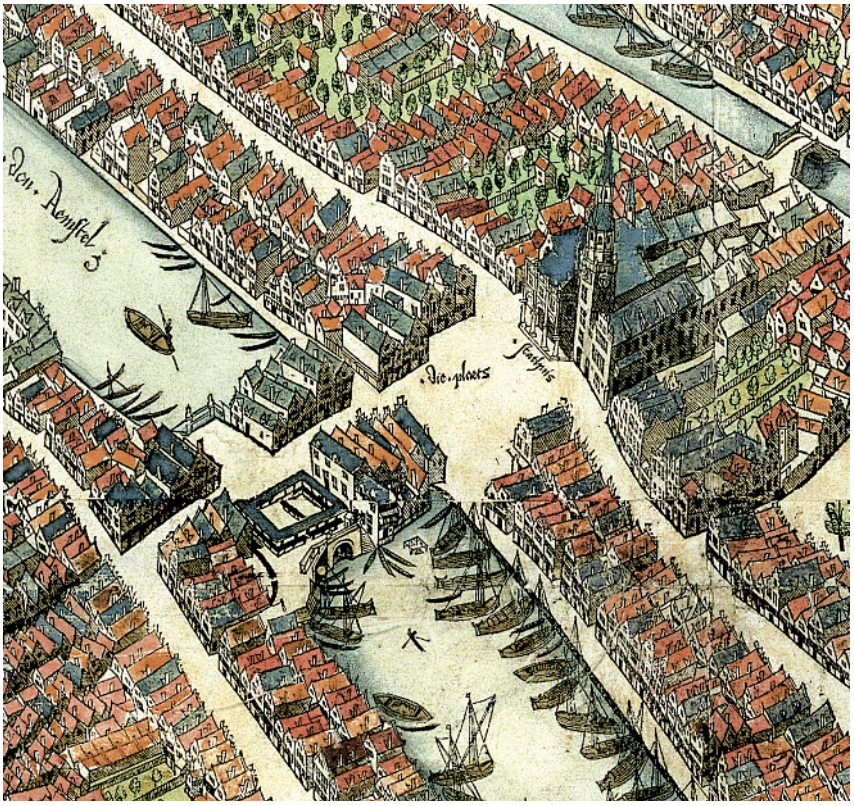
Opzet van het feest was uiteraard het smeden van hechtere banden en voor sommigen zelfs een verzoening met Christiaan II en zijn gevolg. Maar onderling konden de stadsbewoners uit de diverse geledingen eveneens profiteren van de ambiance en het vertoon om de nodige plooien glad te strijken en de blik op een voorspoedige toekomst gericht te houden. Occo's toen ongekend grote bibliotheek van wellicht wel drieduizend banden zette al meteen de juiste toon. Hier regeerden kennis en wetenschap die onmiddellijk bij de hand waren. Vanaf de muren sprak bijpassende vroomheid in vele schilderijen nog directer aan. Aan de wanden hingen verder nog tapijten, terwijl de gebrandschilderde vensters de aandacht trokken met hun Bijbelse voorstellingen in wisselend zon-, maan- en kaarslicht dat erdoorheen viel. Pompejus was verzamelaar en mecenas, als zodanig vooral opdrachtgever aan zijn buurman verderop in de Kalverstraat, Jacob Cornelisz van Oostsanen. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat hij zijn vrome gedrevenheid paarde aan het streven om tevens een collectie van meer wereldlijke schilderijen samen te stellen. Hoe dan ook trof hij het dat de begaafde schilder en zakenman Van Oostsanen druk in de weer was met de opzet van een ruim atelier dat nog generaties lang richtinggevend zou zijn voor de Hollandse kunst.

Voor Christiaan was het feest die middag al begonnen op de steiger voor Occo's huis. Gezeten tussen de aangemeerde boten keek de vorst naar een waterspektakel, waarbij vaargezellen elkaar met lange lansen van de achterplecht van gildesloepen probeerden te stoten. Het werd hem aangeboden door het lokale Binnenvaardersgilde, dat er ook het grootste belang bij had om de relaties met de Deense koning optimaal te houden. Zulke steekspelen op het water waren in alle Europese zee- en rivierhavens van enige betekenis zeer geliefd. Ze vertaalden de rivaliteit tussen de gilden en neringen in spannende competities die veel na-ijver

en verbittering kanaliseerden, maar toch opwindend bleven om naar te kijken. Bovendien stak men hiermee de adellijk geïnspireerde toernooien naar de kroon. Na afloop stroomden de meeste genodigden bij Occo binnen die eveneens de spelen gadegeslagen hadden. Ook dit spektakel probeerde het stadsbestuur in 1914 op een bescheidener plan bij de Deense gasten in herinnering te brengen.

De dansvertoning van de veertig maagden was destijds allesbehalve de saaie verkleedpartij die Christiaan x vier eeuwen later moest verdragen. De danseressen verbeeldden klassieke godinnen en gepersonifieerde deugden, aangevoerd door de stadsmaagd van Amsterdam. Dat was usance in dit humanistenmilieu, want volgens een dergelijk plan werd de stedelijke decoratie bij vrijwel elke ontvangst sinds de vijftiende eeuw ingericht. In de meeste gevallen betekende dat ook dat de personages, levend of als beeld, nagenoeg naakt waren of hun lichamen toonden onder doorzichtige gewaden die eerder aan sluiers deden denken. Bovendien was het eind augustus en dat bevorderde ook een luchtige presentatie. Maar hoe paste dit omvangrijke ensemble, nog uitgebreid met muzikanten, in Pompejus' wooncomplex? Er moesten op zijn minst meer dan honderd gasten geweest zijn, maar waar bleven die dan tussen al de boeken, het meubilair, de bureaus van het kantoor en de tafels voor voedsel en drank? De beide huizen hadden wel een verdieping maar die was ongeschikt om een feestende menigte te dragen.

Het achterhuis aan het Rokin mat 8 x 13 meter, het voorhuis aan de Kalverstraat 8 x 18 meter, gescheiden door een binnenplaatsje van hooguit 8 x 5 meter – tezamen tegen de 300 vierkante meter. Nogmaals, niet beschikbaar als leeg casco maar volgepropt met boeken, meubilair, versieringen en andere spullen. Ook in het noorden van Europa verbleven de mensen destijds veel meer in de open lucht dan nu. Winkels en andere ondernemingen hadden zitplaatsen in de vensters die eerder een trefpunt voor contact vormden dan een rustplek om zich terug te trekken. Men communiceerde aan de lopende band op straat vanaf de pui van het eigen huis en daar kon men elkaar ook treffen of koopwaar verstrekken. Wie in de ruimschoots bewaarde verslagen van justitiële verhoren uit de zestiende eeuw bladert, kan zich verbazen over de frequentie waarin men elkaar dagelijks op straat ontmoette, wist te vinden en bespioneerde. Het

Cornelis Anthonisz, *Die vermaerde coopstadt van Amstelredam*; detail vogelvluchtkaart met huis 'Het Paradijs' van Occo, eerste steeg links tussen (Kalver)straat en 'Aemstel' (Rokin) vanaf de 'plaets' (de Dam) in noordwestelijke richting; ingekleurde houtsnede, 1544, ex: Amsterdam, Rijksmuseum.

lijkt wel alsof iedereen permanent alles van een ander wilde weten, in de overtuiging dat de waarheid op straat lag.

Het grootse feest van Occo speelde zich dan ook binnen én buiten af waartoe het weer tevens uitnodigde. De gasten hielden zich eveneens buiten Het Paradijs op, waaierden uit over de Dam (toen nog Plaats geheten) en maakten wellicht een rondje via de steiger aan de Rokinzijde. De halfblote maagden wervelden mogelijk ook over de Dam, waar wel meer spektakel werd opgevoerd. Op dit punt was men in het openbaar wel wat gewend in de stad. Zoals elders in de Nederlanden werden burgerdochters bij zulke gelegenheden opgeroepen zich beschikbaar te stellen voor de antieke en allegorische verbeeldingen. Dat hield in dat ze moesten figu-

reren op stadspoorten, triomfbogen en stellages of in de stille vertoningen langs de routes. Een Brussels regieboek van kort na 1519, opgesteld door Gielys Leemans ten behoeve van dergelijke vertoningen, gaf concrete instructies voor het uiterlijk van vrouwelijke personages uit de klassieke en Bijbelse Oudheid. Eva, Latona, Batseba, Diana, Venus, Juno en Pallas hoorden onder alle omstandigheden naakt te zijn. Buiten deze selectie kon men naar believen veel verder gaan, ook op het toneelpodium waar voor sommige scènes vaag doorzichtige schermen gereedstonden.

Het spel van *Charon* (1551 of wat eerder) over de helse veerman uit de klassieke mythologie, liet hem 'veel moye wijven' in zijn bootje afvoeren. Daarbij kreeg hij te verstaan dat het om antieke vrouwen van gewicht ging zoals Medea en Helena. Ze moesten spiernaakt aan boord komen, bestemming hel. Dat betekende letterlijk dat ze niets van hun aardse rijkdommen en opgesierde schoonheid konden meenemen om nog meer mannen te verleiden, wat met name gold voor hun 'blote borsten'. Het spel, oorspronkelijk uit Antwerpen, kwam voor in het repertoire van de Amsterdamse rederijkerskamer De Eglentier, in een afschrift van de lokale kopiist en boekbinder Reyer Gheurtsz, tezamen met een veertiental andere speelteksten, gebaseerd op klassiek materiaal. Amsterdam kende een krachtig humanisme vanaf het begin van de zestiende eeuw dat zich ook bediende van de nieuwe, literaire kunsttaal van de rederijkers.

Het opvoeren van halfverhulde, antieke en Bijbelse naaktheid, eveneens in de beeldende kunst, als lofzang op schepping en natuur was zeker niet onbekend in Amsterdam. En juist de animatie in dans en de (quasi)-naaktheid konden de emoties hoog doen oplaaien. In 1535 werd op de Dam een Latijnse tragikomedie vertoond over de Bijbelse Jozef, geschreven door de Amsterdamse humanist Croock, beter bekend als Cornelius Crocus. De mannelijke acteurs, ook voor de vrouwelijke rollen, waren leerlingen van de Latijnse school, maar men ging voor deze openluchtvoorstelling verder weinig uit de weg. De consternaties rond de aanranding van de kuise Jozef door de vrouw van Potifar werden gespeeld achter doorzichtige schermen, die weinig aan de verbeelding overlieten. Hoe een jongen een naakt vrouwenlijf met afgeworpen nachtkledij kon oproepen, liet zich alleen maar raden.

Het zag er niet naar uit dat de Amsterdamse burgerdochters, nog wel